

یوم التوپ (مسلخ دمکراسی)

با نگاهی به کتاب مشروطه خواهی ایرانیان (۱)

محمودلی امین یاوری

در زمان شاهان متأخر قاجار خاصه مظفردالدین شاه و در آستانه انقلاب مشروطه، ایران تحت سیطره فتودالیزم و اشرافیت روزگار می‌گذراند. خوانین در حوزه اقتدار خویش فعال مایشاء بودند و مردم هم فرمانبردار صرف آنها این مشی حتی بر رسوم و عادات اجتماعی جامعه آن چنان تأثیر گذار بوده که گاه کارهایی را بر رعایا تحمیل می‌کردند که با گذشت ایام بصورت عرف، و قانون نانوشته مردم ملتزم به انجام آن بودند. تأسف بارتر اینکه شاه که خود را ظل‌الله در زمین می‌دانست، خوانین هم به تبعیت از او خود را ظل‌السلطان می‌نمایاندند؛ و حیات و ممات رعایا در ید قدرت آنان بود، اما هیچ کدام در مقابل قدرتهای خارجی هیچ گونه اراده و اقتداری نداشتند و برای حفظ سلطنت و حکومت تن به هر خفتی می‌دادند و ناچار از اعطای امتیازات گوناگون به دول بیگانه بودند.

این حاتم بخشی‌ها تنها به از دست دادن بخش‌های عمده‌ای از سرزمین پهناور ایران ختم نمی‌شد بلکه منابع غنی زیرزمینی و امتیازات و انحصارات بخش‌های باقی مانده کشور نیز که همواره در چشم‌انداز مطالبات و مطمع نظر قدرت‌های بیگانه بود نیز به ثمن بخش و اگذار می‌گردید تا اولاً مفری برای استمرار خوش گذرانی سلاطین و در موارد بسیار نادر برای التیام دردهای مزمن بحران‌زای برجای مانده از سوء تدبیرهای زمامداران وقت گردد از جمله در سالهای ۱۲۷۹-۱۲۸۹ معاهدات تلگراف ایران و انگلیس امضا شد. در سال ۱۲۸۹ امتیاز مشهور (بخوانید رسوای) رویتر و اگذار شد. براساس این قرارداد تمام ثروت‌های طبیعی مملکت برای مدت هفتاد سال در دست خارجیان قرار

گرفت.^۱ در مقابل این بی‌عدالتی‌ها همواره روحانیت تشیع پرچمدار مبارزه با زورگوئی‌های شاه و سلطه این مالکین بی‌درد بود و محور اکثریت تشکل‌های مردمی بود که از چنین شرایطی به جان می‌آمدند و از همین رو عرق ملی‌گرایی ستمدیدگان و آزادیخواهان حول محور آرمان تشیع برانگیخته می‌شد و صاحبان زر و زور را در محاق خطر قرار می‌داد. در کنار این سری عوامل داخلی به عنوان نقاط انگیزشی جنبش‌های مردمی (آزادیخواهی) عوامل بیرونی دیگری نیز در این سالها در عرصه‌های حقوق اجتماعی، حقوق شهروندی، حاکمیت مردم، باز تعریف روابط دولت و ملت به رشد و آگاهی‌های توده‌ها کمک رساند و سرانجام نهضتی بنام مشروطه را سامان داده و به پیروزی رساندند که یکی از دستاوردهای آن تبدیل سلطنت مطلقه به سلطنت مشروطه بود و آخر الامر مظفردالدین شاه فرمان مشروطیت را در سال ۱۳۲۴ ق صادر نمود. و در پی آن دارالشورای ملی در باغ بهارستان تهران تشکیل شد جانشین مظفردالدین شاه (محمدعلیشاه) زمانی که بر کرسی پادشاهی تکیه می‌زدند، با «برقراری سلطنت مشروطه که اختیارات شاه را محدود کرده بود»^۲ به مخالفت برمی‌خیزد چرا که می‌دید قدرت اسلاف خود را ندارد «و از طرفی دولت روسیه نیز که رژیم مشروطه را مخالف نظرات خود می‌دید، او را به برانداختن دولت مشروطیت تحریک می‌کرد»^۳. و چنین شد که محمدعلیشاه مخالفت خود را بارها با مجلس و رژیم مشروطه ابراز نمود اما چون آزادیخواهان و ملیون ضمن کسب پشتیبانی مردم از حمایت بریتانیا نیز برخوردار بودند، نتوانست کاری از پیش ببرد لاجرم به مامشات با مجلس رفتار می‌کرد. در اوج ناامیدی شاه

از براندازی مجلس - که مانع از حکومت استبدادی وی بود - اتفاقاتی رخ داد که انگیزه نابودی خانه ملت را در او دوچندان نمود. از جمله «نارنجک انداختن به طرف شاه در ۲۵ محرم ۱۳۲۶ ق، بدگوئی‌های روزنامه مساوات و دیگر روزنامه‌ها و تصور او درباره ظل‌السلطان مبنی بر اینکه او با آزادیخواهان سازش کرده که بعد از غلبه، پادشاهی به ظل‌السلطان داده شود»^۴. با این تصورات و تفکرات مصمم شد که مجلس و نمایندگان را که نماد مشروطه و مشروطه‌خواهی بودند از بین ببرد. در پی بدگمانی‌های پیش آمده شاه برای انجام نقشه حمله به باغشاه وارد گردید. مردمی که از ورود شاه با گروهی مسلح به باغشاه مطلع گردیدند، احساس خوبی از این حرکت نداشتند و نگران آینده شدند بنابراین برای حفظ و حراست از مشروطه و مجلس مسلح شده و در میدان بهارستان تجمع کردند. بالاخره «روز سه‌شنبه ۱۹ خرداد / ۹ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ محمدعلیشاه در حالی که امیر بهادر، سعدالدوله، لیاخوف و شاپشال (معلم روسی شاه) در باغ شاه او را همراهی می‌کردند، دستور داد تا مقدمات حمله را فراهم کنند»^۵ در بازار که در ضلع جنوبی بهارستان واقع شده، قزاقها فریاد می‌زدند که: «حکم محمدعلیشاه است هرکس در مجلس و مدرسه سپهسالار تا دو ساعت به غروب بماند خونس پای خودش است»^۶. محمدعلی شاه که فردی معتقد و مذهبی، اما خرافاتی هم بود، برای حمله به مجلس هم در آخرین ساعات متوسل به استخاره شد و نیت کرد که آیا مصلحت است «من امشب توپ به مجلس بفرستم و فردا با قوه قهریه مردم را اسکات نمایم؟»^۷ داستان این استخاره و پاسخ آن خود نیاز به بررسی و تحلیل دارد سربازانی

که در اطراف مدرسه و مسجد سپهسالار سنگر گرفته بودند با صلاحدید برخی از وکلا پراکنده شدند ولی کسبه بازار را تعطیل کرده و در اطراف بهارستان تجمع نمودند. توپها برای کشتار و ویرانی آماده بودند و در اطراف بهارستان مستقر شدند تا مظهر دمکراسی و اقتدار ملی را که مردم پس از صدها سال با مصیبت‌های فراوان، به آن دست یافته بودند سر به نیست نمایند. «عملیات زمانی آغاز شد که سید جمال‌الدین افجه‌ای از منزل خود در پامنار عازم بهارستان بود که قزاقها مانع ورود او شده و یک توپ هوایی شلیک کردند»^۱. بدین ترتیب روز ۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ حمله

۱. مشروطه‌خواهی ایرانیان — دکتر ناصر تکمیل همایون ص ۲۰۰.
۲. همان ص ۳۱۲.
۳. همان ص ۲۱۳.
۴. همان ص ۲۱۳.
۵. همان ص ۲۱۴.
۶. همان ص ۲۱۵.
۷. همان ص ۲۱۵.
۸. همان ص ۲۱۷.
۹. همان ص ۲۱۸.
۱۰. همان ص ۲۶۵.
۱۱. همان ص ۲۶۶.

آغاز شد و عمارت مجلس، عمارت مسعودیه و جاهای دیگر زیر آتش توپخانه قرار گرفتند و منهدم شدند. «این جنگ نابرابر از ۵ صبح تا ۱۲ ظهر ادامه داشت و در پی آن مجلس و عمارت بهارستان ویران و عرصه تاراج گردید.»^۲ در یوم‌التوب ساختمان مجلس به تلی از خاک و آجر تبدیل گشته، حوضخانه مجلس، بخش غربی عمارت نیمه ویران شد. اسناد و نامه‌ها و صورت مذاکرات، اشیای گرانبیامت و غیره به یغما رفت. قزاقها تالارهای مجلس را ددمنشانه آتش زدند و «گویا همان قرآنهایی که شاه و وزرا و وکلا به آنها قسم یاد کرده بودند، در آنجا نگهداری می‌شد، همگی در کام آتش سوخت»^۳ مبارزان آزادیخواه و وکلا در این حمله شکست خورده و منهزم شدند و آن همه فداکاری‌ها و خون‌افشانی‌ها در راه مشروطیت برای رهایی از جور و استبداد به یکباره بر باد رفت. لیاخوف که فرماندهی این تهاجم را بر عهده داشت، به مقام حاکم نظامی تهران رسید لیکن این سیطره شوم عمری کوتاه داشت و دولت مستعجل بود چون طومار استبداد صغیر بزودی توسط فاتحان تهران در ۱۳۲۷ ق در هم پیچیده شد. محمدعلیشاه خلع و پسر خردسالش — احمدشاه — که پرورش یافته خرمسرا بود در کمال بی‌لیاقتی با نیابت سلطنت عضدالملک به سلطنت رسید. هنوز زمان زیادی از یوم‌التوب و ویرانی ملجا بینوایان و دردمندان نگذشته بود که کلاغ‌ها در آن آشپان کردند و آن همه شور و حرارت در محاق نابودی فرو رفت. از خاطرات غلامعلی خان عزیزالسلطان ملیجک اینکه «چند روزی است طرف عصری، یعنی از نیم ساعت به غروب مانده الی نیم ساعت از شب رفته به قدر دو سه هزار کلاغ بلکه بیشتر می‌آیند در باغ بهارستان، خیلی تماشا دارد. بعضی از مردم خر احمق می‌گویند، می‌آیند در مجلس عزاداری می‌کنند. بعضی‌ها مضمون کرده‌اند که می‌آیند برای خودشان وکیل معین کنند من می‌گویم: آمدن آن اشخاص را که هرج و مرج طلب هستند بخورند.»^۴

معرفی کتاب

«مشروطه‌خواهی ایرانیان ۱»
به کوشش: دکتر ناصر تکمیل
همایون

ناشر: مرکز بازشناسی اسلام و ایران
(انتشارات باز)
۴۷۳ صفحه شمارگان: ۲۰۰۰ چاپ
اول ۱۳۸۳ قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان

نویسنده کتاب را به مناسبت یکصدمین سالگرد مشروطیت تدوین نموده است. وی در خصوص ضرورت این اقدام در «پیش سخن» آورده است: «... در نظام فرو ریخته سلطنتی هیچگاه جنبش مشروطیت و نهاد حکومت با توافق کامل روبرو نبودند و پیام آن حرکت بزرگ تاریخی در هیأت حاکمه (جز چند استثناء) اثرات لازم را باقی نگذاشت. در روزهای پایانی رژیم گذشته، عنوان «مشروطه» و «مشروطه‌خواهی» طرفداران دربار، جنب و جوش نارسایی علیه انقلاب و نظام جمهوریت بود و ناشناخته ماند.» به زعم نویسنده انواع ناآگاهی‌ها و بی‌مهری‌ها چنان چهره درخشان مشروطیت را تیره و مبهم ساخت که گویی چنان فرآیندی در تاریخ ایران هرگز وجود نداشته است.

در پی درخواست‌های تنی چند از ایران دوستان و فرهیختگان، دولت در جلسه ۸۱/۷/۲۰، برگزاری بزرگداشت این رویداد ملی را تصویب نموده، ستادی به همین منظور تشکیل می‌گردد. در میان نهادها و مراکز علمی و تحقیقاتی که با این حرکت فرهنگی - پژوهشی همراه شدند، «مرکز بازشناسی اسلام و ایران» انتشار مجموعه‌ای حاوی صد مقاله را به مناسبت یکصدمین سالگرد مشروطیت را به عهده می‌گیرد. این کتاب، در واقع جلد اول این مجموعه چهارجلدی است که قرار است در سال‌های بزرگداشت مشروطیت (دو سال) منتشر گردد.

کتاب حاوی بیست و پنج مقاله از نویسندگان و محققین مختلف است که در شش بخش به

شرح ذیل تنظیم شده است:

بخش اول: مقدمات مشروطیت ایران

- ۱- از جنبش عدالت‌خواهی تا مشروطیت دکتر ناصر تکمیل همایون
- ۲- لفظ مشروطه سید حسن تقی‌زاده
- ۳- مقدمه‌ای بر کتاب انقلاب مشروطیت دکتر ناصر تکمیل همایون

بخش دوم: عوامل اجتماعی و نقش شخصیتها

- ۱- دانشاکیسونها (نقش آرامنه) حوری بربریان ترجمه الهام مفتاح
- ۲- عبدالرحیم طالبوف (زندگی، آثار، اندیشه‌ها) کوروش فتحی
- ۳- میرزا حسن شیخ‌الاسلام قزوینی

مهدی نورمحمدی بخش سوم: مشروطه‌خواهی در ولایات

- ۱- طلیعه مشروطیت در کرمان حسن باستانی راد
- ۲- مشروطه‌خواهی در یزد دکتر محمدحسن میرحسینی
- ۳- قزوین در انقلاب مشروطیت حمید فرخ امینی
- ۴- بلوچستان در آستانه انقلاب مشروطه عبدالودود سپاهی

بخش چهارم: مشروطیت ایران، ماهیت و تضادها

- ۱- نهضت مشروطه و تعلقات اجتماعی دکتر مهرداد نورایی

- ۲- رویارویی بریگاد قزاق با نهضت مشروطیت سرهنگ یحیی شهیدی
  - ۳- بمباران حرم حضرت رضا (ع) زخمی بر مشروطیت خراسان مهدی زنگویی
  - ۴- بهارستان، خاستگاه آزادی و مشروطیت حسن باستانی راد
- ### بخش پنجم: اثرات و یادمانهای مشروطیت

- ۱- نقش نهضت ملی مشروطیت در نظام آموزش و پرورش دکتر ناصر تکمیل همایون
- ۲- تأثیر انقلاب مشروطیت در آموزش زنان اعظم ناجی
- ۳- نهضت مشروطیت و عکاسی ترانه امضایی امیرخیزی
- ۴- خانه مشروطیت در تبریز دکتر ناصر تکمیل همایون

بخش ششم: مشروطیت و مجلس شورای ملی

- ۱- نخستین مجلس شورا سید حسن تقی‌زاده
- ۲- جریان گشایش اولین مجلس شورای ملی دکتر عبدالحسین نوایی
- ۳- دو سند رسمی دولت انگلیس درباره امضای فرمان مشروطیت علی مشیری
- ۴- مظفرالدین شاه و مشروطیت ابوالحسن مخبر همایون
- ۵- چگونگی تدوین قانون اساسی و متمم آن دکتر عبدالحسین نوایی
- ۶- مجلس اول و محمدعلی شاه صادق مستشارالدوله
- ۷- نخستین جشن افتتاح مجلس شورای ملی دکتر عبدالحسین نوایی

